

УДК 321.74:058.244«1932-1933»

DOI: 10.31651/2076-5908-2019-2-63-76

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,
доктор історичних наук,
професор, професор кафедри історії
України Черкаського національного
університету імені Б. Хмельницького
Orcid ID: 0000-0001-8324-4681
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net,

КОМІРЕНКО Олександра Ігорівна,
студентка ННІ української філології та
соціальної комунікації Черкаського
національного університету
імені Б. Хмельницького
Orcid ID: 0000-0001-5105-9115
e-mail: komirenko.sashulyu@gmail.com

ЖЕРТВИ Й КАТИ: СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932 ТА 1933 РОКІВ

З'ясовано соціальні передумови та характер Голодомору 1932 та 1933 рр., як вони безпосередньо пов'язані з формуванням тоталітарного режиму й відповідною йому соціальною структурою суспільства. Доведено, що надзвичайна жорстокість уповноважених і їхніх посіпак на місцях була викликана або страхом перед вищою владою, або насолодою від свого всевладдя над безправними людьми. Унаслідок жахливого експерименту змінилася психологія, причому як катів, так і жертв. На багато поколінь у свідомості селян вкоренився соціальний страх, посилювалися політична апатія та громадська пасивність, тоді як «творці» Голодомору так і не були справедливо покарані.

Ключові слова: соціальна історія, хронологія, голод, Голодомор, жертви, кати, більшовизм.

Постановка проблеми. Лихоліття, які приносять горе й страждання окремим індивідам і родинам, а нерідко цілим соціальним верствам населення та народам, відчутно впливають на хід історії. Масштабні бідування супроводжують чи не всю людську минувшину, проте в ХХ ст. вони вперше отримали широкий суспільний резонанс, стали предметом міжнародного визнання й правосуддя, цілеспрямовано сформованої історичної пам'яті.

Збагнути логіку мислення та дій організаторів Голодомору початку 1930-х рр. означатиме з'ясувати істинні передумови, причини, десть справжні масштаби і навіть рецидиви пам'яті того великого горя, котре сьогодні, наприкінці 2010-х рр., українські історики розуміють бідою національною та загальнолюдською. Автори зміщують акцент на ті пізнавальні проблеми, які дають змогу простежити й оцінити соціальну сутність трагедії як непоправного горя й водночас жахливого за своїми масштабами й наслідками злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коротко охарактеризуємо студії, які безпосередньо торкаються пропонованої тематики дослідження.

Цінною є праця засновника дослідження явища геноциду Р. Лемкіна. Його книга «Радянський геноцид в Україні» побачила світ 6 офіційними мовами ООН та 22 іншими мовами [1]. Лемкіну належить важлива думка: геноцид був учинений щодо української нації. Вона відповідає вимогам «Конвенції про запобігання і покарання за злочини геноциду» Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1948 р., бо соціальні групи (селяни та ін.), як можливі жертви геноциду, цим документом не передбачено. У трагедії українців виокремлено 4 складові: нищення інтелігенції, ліквідація УАПЦ, Голодомор селянства,

заселення країни іноетнічними елементами для радикальної зміни складу населення. У такому комплексному контексті поняття геноциду вжито в цій статті.

Сучасна російська історіографія представлена доробком В. Кондрашина. Він, як і абсолютна більшість його співвітчизників, які мотивовані захищати інтереси радше катів, аніж жертв, вважає, що, по-перше, «теорія геноциду взагалі не підходить до оцінки подій радянської історії України», по-друге, дії Сталіна та номенклатури – це «просто покарання селян за їхнє небажання добросовісно працювати в колгоспах і спротив колективізації», по-третє, цей злочин «не був спланованою акцією», а нібито лише «результатом недалекоглядної, помилкової аграрної політики, заснованої на антиселянських уявленнях» [див. : 2–4]. Зрозуміло, що невизнання масового людиноубивства геноцидом позбавляє російських істориків інтересу до соціальної історії в розумінні долі як жертв, так і «творців» Голодомору. Послідовно виконуючи політичне замовлення Кремля, вони шукають підтримку серед «серйозних», як вони кажуть, іноземних дослідників. Одним із таких «союзників» є німецький історик Ш. Мерль [5]. Він не вбачає в Голодоморі геноциду, бо, начебто, «гонінням піддавалися не українці, а селяни». На ці цинічні думки відповідь знаходимо в міркуваннях Р. Лемкіна. До речі, нагадаємо, що на початок 1930-х рр. селяни вже «активно ставали» українцями [6, 220]. Загалом окреслені вище підходи є заполітизованими й покликані применшити роль московських керманців в організації однієї з найжахливіших у ХХ ст. акцій винищення людей.

Серед західних істориків, які наукового обґрунтували факт геноциду українського народу, варто назвати американця Дж. Мейса [7–9], англійця Р. Конквеста [10], італійця А. Граціозі [11].

Зі зрозумілих причин історіографія проблеми найповніше представлена працями українських дослідників, зокрема студіями С. Кульчицького [12–16], Р. Пирога [17], В. Марочка [18], О. Веселової [19], В. Борисенко [20], В. Василенка [21], Г. Папакіна [22], Ю. Присяжнюка [23], Г. Капустян [24] та ін. Долаючи відомий політичний тиск, вони напрацювали модель пояснення, відповідно до якої сталінська (російсько-комуністична) влада свідомо проводила політику масового винищення людей, що підпадає під поняття «геноцид».

Метою статті є поглиблене дослідження Голодомору 1932 та 1933 рр., антропологічний аспект якого автори уявляють і репрезентують двома соціальними прошарками: правлячою компартійною номенклатурою на чолі з вождем і позбавленого харчових запасів селянством.

Виклад основного матеріалу. У планах червоного Кремля щодо соціалістичної модернізації суспільства як різновиду соціальної інженерії ключову роль мало відіграти українське село з його матеріальними та людськими ресурсами. Большевицькі лідери розуміли, що селян потрібно будь-що «записати в колгоспи» (успішніти), зробити покірними. Проте життєва позиція людей, які не поспішали в «комуністичний рай», зводила нанівець такі наміри. В умовах переходу з листопада 1929 р. до політики суцільної колективізації їхній опір зростав, і тоді режим вдався до радикальних дій. Побоюючись «втратити Україну», Й. Сталін вирішив жорстоко розправлятися з «затягнутими бунтівниками» на місцях [25].

Деякі селяни, керуючись логікою мислення людей аграрного суспільства, виявляли помітну життєву гнучкість: спостерігаючи, як зростають репресії проти тих, хто чинить опір колективізації й потрапляє в списки «куркулів-ворогів», вони свідомо вступали до колгоспів зі сподіванням, що так врятуються від тиранії [26, 348–349]. Однак швидко виявилось, що колгоспи – це не вільна від усевладдя компартійної номенклатури територія, а своєрідні табори праці. Розправа чекала всіх, хто відмовлявся «грати» за большевицькими

правилами, але й ті, хто дотримувався їх, також мали випити «гірку чашу» люмпенізації, збіднення та безхліб'я.

Уже в перші місяці 1932 р., коли почався голод, надії на те, що в колгоспах можна уникнути податкового тиску, не виправдалися. У відповідь на жорстокість влади зростала чисельність селянських виступів: у січні їх було 35, лютому – 33, березні – 152, квітні – 282, а за першу половину травня – 166 [4]. Показово, що кількість виступів в УСРР була найбільшою серед усіх союзних республік. Із весни до середини літа 1932 р. органи ОДПУ УСРР зафіксували 923 масових заворушення (56,62% від усіх по Союзу РСР) [12]. Реакцією на них стали репресії.

Соціальним джерелом Голодомору був прошарок населення з «більшовицькою ідеологією» [23, 158]. Керуючись «всеперемагаючою» теорією класової боротьби, члени ВКП(б) та їхні безпартійні однодумці взялися за село всерйоз. Восени 1932 р. ОДПУ УСРР було рекомендовано провести масштабні операції для виявлення «контрреволюційних центрів, які організують саботаж і зрив хлібозаготівель та інших господарсько-політичних заходів» [27, 9]. Ця операція проводилася в 243-х районах України й мала за мету залякати людей, відбити в них бажання будь-якого спротиву. Тих, хто наважувався захищати селян, навіть якщо це були віддані комуністичним ідеалам активісти, позбавляли повноважень, а частину з них – арештовували (станом на 20 листопада – 766 осіб) [28, 19].

5 грудня 1932 р. набрав чинності Оперативний наказ ОДПУ УСРР №1, у якому наголошувалося на потребі «розгрому контрреволюційних куркульсько-петлюрівських елементів» [12]. При цьому влада повсюдно вдавалася до засобів блокади селян – обмежувала їхнє пересування, забороняла поширення будь-яких свідчень про голод. Фізичне блокування людей впроваджувала на трьох рівнях – у межах села, міста й республіки. Щодо обмежень виїзду за межі села, то такі торкалися населених пунктів, занесених на «чорну дошку». Стосовно блокування міст – маємо відомості про неможливість сільським мешканцям проникати до великих мегаполісів і практику патрулювання їхніх вулиць з метою виявлення та ізоляції виснажених голодом селян. Відносно ж блокади УСРР – існувала офіційна «заборона виїзду за межі республіки» [26, 217]. Першим документом, спрямованим на унеможливлення пересування селян, була постанова про паспортну систему від 27 грудня 1932 р. Реально його започатковано директивою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про запобігання масовим виїздам голодуючих селян за продуктами» від 22 січня 1933 р. за підписом Сталіна й Молотова. Загалом інформації про блокування сіл виявлено небагато.

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1933 р. заборонили продаж залізничних квитків українським селянам, які не мали посвідчень. Крім того, наказали вжити інших заходів для недопущення масового виїзду з України як одноосібників, так і колгоспників. У зв'язку з цим змінювався режим контролю діяльності вербувальників робочої сили, з метою її виведення за межі УСРР. У постанові зазначалося: «в разі виїзду колгоспників, їх заарештовуватимуть» [17, 616].

Ситуація початку 1930-х рр. нагадувала часи кріпосного права. Органи ОДПУ УСРР ретельно відстежували та відловлювали втікачів. Створення «заслонів оперативно-розшукових груп» поклато кінець і без того обмеженим можливостям «жебрацького елементу» вирватися з голодної пастки. Союзні каральні загони концентрувалися здебільшого на «українському» напрямку [29, 23].

Влада примусова забирала в селян хліб, не залишаючи нічого для потреб сімей. Відбирали збіжжя спеціально створені для цього бригади активістів. Документів про свої повноваження вони зазвичай не пред'являли. Натомість застосовували погрози, залякування висилкою до Сибіру. Несчасні люди просили не конфіскувати увесь хліб,

бувало, що переховувалися самі, але це мало допомагало. Зерно знаходили і відбирали. Коли виявляли не всі схованки, то після доносів сусідів, приходили ще раз і реквізували все до останнього кілограма. Якщо безправні господарі наважувалися боронити своє майно, їх били, а інколи й убивали. За це ніхто не відповідав. Облаштувати ж усе так, ніби уповноважені не причетні до зловживань, було нескладно.

Керівники більшості сіл відкрито знущалися з односельців. Накладали непомірні податки, викликали по кілька разів на день у «штаб», навіть із польових робіт. Там людей залякували, тримали без їжі й води, били, садовили в «холодну» (в льох, який знаходився, як правило, у сінях приміщення сільської ради).

Ситуація в Україні суттєво відрізнялася від тієї, яка була в Росії або Казахстані. Голодною смертю винищували переважно етнічних українців. «На біологічному рівні з людей витравлювали козацьку вольність, а заодно своєрідну елітність, шляхетність та національну гідність. Представники інших етносів теж несли втрати, але... незрівнянно менші числом» [23, 158; 24, 72].

24 січня 1933 р. ЦК ВКП(б) прийняв чергову постанову, згідно з якою передбачалися кадрові зміни за невиконання плану хлібозаготівель та засуджувалося партійне керівництво УСРР. Другим секретарем ЦК КП(б)У було призначено П. Постишева. ОДПУ УСРР очолив одіозний В. Балицький [30, 151–152; 31, 99]. Незабаром він рапортуватиме про те, що його підлеглі розгромили «контрреволюційну організацію в с/г України, пов'язану з аналогічними... організаціями в Москві, інших частинах Союзу і за кордоном» [32, 101]. Стверджуватиме, що чекістами нібито розкрито велику шпигунську мережу.

У здійсненні геноциду українців було задіяне як центральне (московське), так і місцеве партійно-радянське керівництво, тобто фактично весь «кадровий потенціал» тоталітарного режиму. На його чолі перебував вождь, який спирався на підтримку Політбюро ЦК ВКП(б), рішення котрого прийнято було пропонувати у вигляді законів і постанов формально конституційних органів влади. Часто з'являлися і так звані «спільні постанови» ЦК ВКП(б) та РНК СРСР [1]. При цьому спеціалізованими підрозділами центрального механізму здійснення Голодомору стали так звані «Надзвичайні хлібозаготівельні комісії». На чолі комісії, яка діяла в Україні, було призначено голову РНК СРСР В. Молотова. Безпосередньо вживати «всіх належних організаційних і адміністративних заходів для виконання планів хлібозаготівель» було доручено Л. Кагановичу й П. Постишеву. Із цією метою вони персонально перебували в Україні з 20 по 29 грудня 1932 р. [33, 122–125].

Серед організаторів Голодомору були перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, голова РНК УСРР В. Чубар, голова ВУЦВК Г. Петровський. Ці люди входили також до вищих партійних органів СРСР. Перші секретарі обкомів КП(б)У (М. Хатаєвич, Є. Вегер, Р. Терехов, В. Строганов, М. Майоров, С. Саркісов, Н. Алексєєв та ін.) «впроваджували політику вилучення хліба на нижчих рівнях» [34]. Геноцид було вчинено злочинною групою з чітко побудованою ієрархічною вертикаллю керівництва.

Якими ж мотивами керувалися партійні вожді та їхні численні виконавці на місцях? Як вони перетворювалися в нелюдів? Першопричиною перевтілення більшості номенклатури в «безжальних комуністів» були атеїстичний світогляд, особиста матеріальна користь і нагода чинити свавілля, які забезпечувала приналежність до правлячого на деспотичний манер режиму. Водночас вихід зі «сталінської гвардії», відмова від партквитка фактично означали вирок. Тому «цих осіб не зупиняла навіть та обставина, що в якомусь віддаленому селі від голоду помирали їхні рідні батьки чи близька рідня» [35, 8].

Сучасник і учасник тих подій Д. Гойченко пригадував, що «основний кадровий прошарок для «вибивання хліба» – це уповноважені з хлібозаготівель. Нерідко ними були робітники-комуністи, котрі працювали на ідейно-емоційному піднесенні» [26, 5 та ін.].

Низову ланку виконавців становили керівники місцевих організацій КП(б)У. Вони залучали до акцій вилучення в селян продовольства активістів із комнезамів, сільських партійних і комсомольських осередків, які сприйняли ідеї більшовизму й свідомо підтримували режим. Тобто частина активістів працювали за ідею, а чимало таки за матеріальні блага, можливість «отримувати щось із закритих розподільників» [34].

Компартійна верхівка й місцеві активісти керувалися ще одним почуттям – страхом. За невиконання наказів можна було швидко поплатитися кар'єрою, здоров'ям, волею чи навіть життям. Часто траплялися випадки, коли голів колгоспів, які роздавали його людям, репресували. Тож бажання вижити стало суттєвим мотивом здійснення політики геноциду. Боязнь кари була сильнішою від страху перед Богом, існування якого радянська влада активно й послідовно заперечувала своєю пропагандою.

У контексті завдань оптимізації історичної оцінки діяльності уповноважених, які здійснювали Голодомор, вважаємо за доцільне додатково торкнутися проблеми хронологічних меж цього лиха*.

В українській історіографії Голодомор прийнято трактувати як «геноцид українського народу, здійснюваний тоталітарним комуністичним режимом у процесі утвердження соціалістичного сектору економіки в СРСР, підпорядкування суспільства партійно-державним органам влади та встановлення в країні особистої диктатури Сталіна» [16, 3]. Загалом підтримуючи такий підхід звернемо увагу на наступний факт. Терор голодом діяв в УСРР протягом 22 місяців. Згідно з мінімальними обрахунками, до весни 1932 р. в Україні померло близько 150 тис. сільських людей, а протягом осені 1932 – літа 1933 рр. – 3–3,5 млн. І це без урахування жертв на Поволжі й Північному Кавказі, де також найбільше помирало українців. Зрозуміло, що ці дані є дискусійними й можуть бути кориговані. Для нас важливо зазначити, що протягом 1930–1932 рр. в УСРР неухильно збільшувався відсоток конфіскованого державою збіжжя: 1930 – 34%, 1931 – 39,2%, 1932 – 54,6% від валового збору основних зернових культур [17, 44 та ін.]. Це призвело до зменшення норм споживання хліба нижче граничної межі. «Голодомор супроводжувався жахливими випадками канібалізму, трупоїдства, вживанням м'яса дохлої худоби, домашніх тварин (котів, собак), гризунів; розладами людської психіки, самогубствами, епідеміями тифу та ін. інфекційних хвороб, голодними смертями» [16, 3]. Ще вагомніше констатувати факт існування між двома вимираннями людей періоду в кілька місяців, коли смертей стало менше і влада могла критично осмислити наслідки першої хвилі «тиску на селянина». Проте карально-репресивна машина не зупинилася, а лише наростила свої зусилля, спрямовані на упокорення, фізичне винищення української людності. Це дає підґрунтя пропонувати робочу гіпотезу про те, що насправді голодоморних акцій було дві (є підстави вважати, що їх було й більше, але різного ступеня інтенсивності; приміром Андреа Граціозі схильний вести мову про «Великий голод» як збірну назву епізодів голодування 1931–1933 рр., пов'язаних із політикою більшовиків на селі) [11]. Такий підхід допомагає об'єктивніше розуміти обставини масового вимирання людей протягом згаданих 22 місяців, переконливіше доводити штучність вражаючої смертності й, відповідно, злочинність правлячого комуністичного режиму. Адже подвійна (в два етапи) акція винищення людей не могла бути випадковою, на що свого часу робили ставку ті інтерпретатори, які писали про Голодомор як про «голод», «продовольчі труднощі», «недоїдання», «окремі факти голодної смерті» тощо.

Мотивація номенклатури творити Голодомор приховувалася в сутності самого комуністичного режиму. Ідеологічний бік справи варто шукати в зневажливо-ворожому

* Ідея запровадження нового погляду на визначення хронологічних меж Голодомору належить історику С. Горошку (1949–2018).

ставленні до селянства, національний – у прагненні зламати етнокультурні відмінності між українцями й представниками тих культур, на яких була побудована атеїстична політика, світоглядний – у російській політичній культурі. Зацікавленими виявилися й ідеологи, пропагандисти, історики, яким випало тлумачити сталінщину, її наслідки. Саме цим виправдано пояснювати, що спочатку в СРСР (УРСР) Голодомор замовчували, потім його заперечували, а насамкінець «об'єднали» 1932-м та 1933-м роками, інтерпретуючи як одну суцільну акцію, бо так легше було применшувати його злочини, а за нагоди взагалі ігнорувати. Кажучи інакше, відомі хронологічні межі Голодомору (1932–1933) вважаємо наслідком пізнішого політичного замовлення, що має за мету штучне зменшення реальних розмірів трагедії.

Під час Голодомору і колгоспники, і селяни-одноосібники страждали не лише від нестачі харчів. Відбираючи хліб, уповноважені часто переходили межі всіх моральних норм, знущалися над беззахисними людьми задля отримання садистського задоволення. У спогадах Л. Копелева, який тоді належав до табору катів, є такі слова: «Я був переконаний у своїй ідейній перевазі над селянами і соромився простих почуттів співчуття, коли ми їх грабували» [36, 5]. Узагальнюючи, можна констатувати: саме тоді й дуже швидко формувався новий тип керівника. Він готовий був на все, аби отримати пільги та привілеї, не «випасти з партійної годівниці». Жорстокість, підступність, підлість і цинізм – такі характерні риси цього можновладця.

Одним із механізмів нищення людей була система натурального штрафування. Вона виникла в період, коли смертність на селі виходила на максимальні показники. Її «винахідниками», як і авторами сумнозвісних «чорних дощок», були Л. Каганович і В. Молотов. У листі ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про стан хлібозаготівель в Україні від 8 грудня 1932 р. містилася оцінка натуральних штрафів як засобу стимулювання збору збіжжя: «...Найбільших результат дає застосування натурштрафів, за корову і свиню тепер колгоспник і навіть одноосібник міцно тримаються»; «результати... дають натурштрафи й позбавлення присадибної землі» [16]. Але вже через кілька тижнів теорію натурального штрафування порушили безжальною практикою тотального викачування хліба. У писемних джерелах є численні згадки про штрафування зерном, м'ясом, картоплею, грошима. Свідчення очевидців вказують на повальне «відбирання» продуктів» [32, 105].

У 1932 та 1933 роках багато врожаю лишилося на полях. У 1933 р. його майже не було кому збирати, а ще рік тому селяни з подивом запитували: «А нащо його взагалі збирати, якщо все одно прийдуть і відберуть» [26, 231]. Люди саботували: не виходили на роботу або відмовлялися працювати. У відповідь їх страхали. Аби провчити, могли зі школи направити цілий клас учнів для обшуку чийогось подвір'я. Цю показову процедуру проводили урочисто, з оркестром.

Чи не найжорстокішим і водночас найпоширенішим знущенням було позбавлення людини останнього шматка хліба, а отже, перспектив вижити. Наслідки такого нещадного пограбування передбачити було нескладно. Д. Гойченко пригадував такий епізод із того часу, коли він сам виконував обов'язки уповноваженого: «...Ми вирішили зайти в першу ж хату, яка трапилася на нашій дорозі. Ще при відкриванні дверей на нас пахнув різкий трупний запах. Відкривши двері в хату, ми на мить зупинилися перед картиною, що вразила нас. На підлозі лежав труп чоловіка, який неймовірно розпухнув, а біля нього двоє дітей. Одному було років три, а другому – близько шести. Обличчя у чоловіка, а також руки його були обгризені, ніс і губи були повністю з'їдені. Нещасні голодні діти, залишившись із мертвим батьком, гризли його, доки самі не повмирили» [26, 231–232].

При цьому активісти ще й похвалялися один перед одним тим, як вони наловчилися «вибивати» хліб. У пошуках збіжжя ці «державні мужі» за допомогою спеціальних щупів

протикали землю, руйнували стріхи, розбивали печі. Могли забрати з горщика останній харч, висипати його на землю і на очах голодних дітей затоптати ногами. Аби «провчити» непокірне село, ці нелюди ХХ ст. знищували продукти, які не могли вилучити. Як правило, страви виливали на землю, посуд розбивали, квашення псували й робили непридатним для вживання. Знайомлячись із такими, досить поширеними фактами, легко переконатися, що це було не лише вилучення продовольства (податків) на користь держави, а й відверте знущання над людьми. Уповноважені могли роздягнути жінку, старому чоловіку прив'язати до борода палицю чи змусити його танцювати. Могли покласти людину на підлогу й заради втіхи стрибати у неї на животі. Нерідкістю були випадки, коли людей силоміць тягли до храму й змушували на Євангелії присягати, що вони вірні партії, Сталіну й не відмовляються вступати до колгоспів.

Є достатньо свідчень, що система заохочувала такі дії активістів, принаймні в період наймасовішого вимирання їх за знущання над людьми не карали. А місцеві маргінали-безбатченки отримували садистське задоволення від того, що вповні безкарно чинили неподобства над односельцями, а то й родичами. Не випадково до активу «спеціально відбирали зубожілих односельців» [37, 29].

Займалися уповноважені й банальним грабунком. Бувало, що забирали красиві та дорогі речі, які знаходили в господарів. Водночас для решти населення діяв закон про боротьбу зі спекуляцією. Він передбачав відсидку в таборах від 10 до 15 років тих селян, які, аби вижити, обмінювали свої речі на продукти. Вишиті сорочки, рушники чи подушки коштували тоді дорого. У містах можна було виміняти на них їжу. Щоб перешкодити цьому, режим проводив конфіскації, аби селяни втратили будь-яку можливість прогодувати себе.

Практично щомісяця влада видавала нові директиви, закони, постанови, розпорядження, які «мінімізували будь-які можливості населенням зберігати чи добувати харчі» [38, 77]. Ці рішення ще більше заохочували знущання над вимираючим селом. Від голоду люди їли собак і котів. Тоді влада пішла на безпрецедентний за своїм цинізмом крок – вона активізувала виконання державного плану заготівель котів і собак. Лише через півроку припинить цю вакханалію, через «різке збільшення щурів і мишей» [39].

До тих, хто чинив опір або висловлював сумніви щодо доцільності таких заходів, більшовики застосовували репресії. Каральні органи не чекали, коли серед голодних, приречених на смерть з'являться «вороги», тобто хоч чимось невдоволені люди, а працювали, так би мовити, «на випередження». Від республіканських і обласних «силовиків» постійно надходили завдання – заарештувати й покарати рахівників, бухгалтерів, голів колгоспів, які «зривають виконання плану хлібозаготівель». При цьому вказувалася конкретна цифра: не менше 100, 200 чи 300 осіб... У таких умовах керівництво УРСР не тільки виконувало, а й перевиконувало поставлені завдання. Згідно зі звітом від 6 грудня 1932 р. (тобто ще на початку Голодомору) в Україні було заарештовано 340 голів колгоспів, 750 членів правління, 140 рахівників, 140 бригадирів, 265 завгоспів [32, 105].

Є підстави стверджувати, що вже в ті роки існувала далеко не одна правда про вимирання українського села. Офіційною та загальновідомою стала правда (згодом – історична пам'ять) катів. Саме вони планували, організовували, здійснювали Голодомор, а згодом замовчували, тлумачили, коригували його інтерпретацію. Якщо під пам'яттю про Голодомор розуміти правду жертв, то історія так розпорядилася, що спочатку виникла й ствердилася контрпам'ять. Лише з кінця 1980-х рр. ситуація почала змінюватися. В умовах кризи радянської системи історична справедливість вимагала деміфологізації пам'яті катів, водночас концептуального ствердження пам'яті жертв. Причому як на науковому рівні, так і на рівні громадськості (громадянського суспільства), масової

свідомості людей. При цьому вкрай важливим постало завдання неупереджено дослідити біографії та діяльність представників обох сторін.

Голодомор став можливим в умовах тоталітаризму, що «зцементував» усе суспільство, позначився на житті чи не кожного індивіда. Причому не були застраховані від неприємностей і самі кати: нерідко траплялося так – сьогодні ти всевладний, а завтра й тобі непереливки.

Жити в умовах Голодомору – мати справу зі щоденним жорстоким вибором. Місцеві особи, що вислужувалися перед більшовицькою владою, здебільшого були ледарями, чоловіками-одинаками, безгосподарниками («бобілями») [38, 123]. Агітуючи односельців «за ідею», вони отримували за це майже дармові гроші, принагідно відбирали в людей майно, по суті грабували їх. Зазвичай таких активістів було кілька на село. Керували ними районні уповноважені, співробітники ОДПУ – «часто етнічні росіяни, які... не розуміли української мови» [39].

Коли уповноважені закликали активістів розоряти односельців, їхніми поплічниками передусім ставали місцеві маргінали, простіше кажучи, покидьки. Морально здорові люди, господарі, які трудилися на своїх землях і мали повагу до чужої праці, від участі в акціях відмовлялися. Коли почали з'являтися колгоспи, односельці навіть допомагали розкуркуленим – у складчину викупували сусідам їхні ж речі. А матері наказували своїм дорослим дітям, щоб ті в жодному разі не купували ці речі, бо це «людське», й горе буде тому, хто на нього зазіхатиме. А ось безземельні ледарі чи п'яниці вбачали в роботі на ОДПУ шанс нажитися. Міркували вони приблизно так: «Оті хазяї (заможні селяни) раніше називали мене жалюгідним, тепер ось я хто!». Або: «Я колись у них курку вкрав, вони мене покарали. Тепер помщуся» [40, 42].

Зміна духовних цінностей українського селянства внаслідок Голодомору виявилася досить глибокою. Сформувався стійкий стереотип утриманства й самоїдства. Так, люди вважали колгосп творінням диявола, а Голодомор – карою, але при цьому в усіх бідах звинувачували себе. Насамперед за те, що чинили спротив режиму і не вступили до колгоспу відразу.

Фізичний і моральний терор призводив до того, що селяни ставали пасивними – були згодні на все, лише б їх не чіпали. Зима і весна 1933 р. – піковий період вимирання. Хати були пусті, їхні мешканці або мертві, або чекали смерті. Життя знецінилося. Тепер уже мало хто кому допомагав, бо кожен думав, як вижити самому. Та й можливості підтримати вмираючих були вкрай обмежені.

Поширилися крадіжки – відносно нове явище для українського села. Під час Голодомору шляхи виживання вже не могли мати чесних правил, відтак змінювалося традиційне ставлення селян до власності (до 1930-х рр. хати люди взагалі не замикали, а вхідні двері підпирали камінцем або віником). Доводилося вдаватися до викрадання зерна у колгоспних коморах і на полях, що було майже неможливо, бо такі об'єкти ретельно охороняли. Страшна кара очікувала того, хто зірвав на колгоспних угіддях бодай кілька колосків. За це давали по 2–3 роки ув'язнення або висилали в Сибір. Стерегли поля й комори активісти. Вони «не жаліли ні дорослих, ні дітей, всіх здавали за 400 грам хліба» [40, 17].

Небачених раніше масштабів набуло інше соціальне явище – доноси. Вони захочувалися владою. 12% з виявленого й конфіскованого майна давали тому, хто ябедничав. Тому нерідко доноси були останнім порятунком від смерті – на отримані відсотки можна було прожити кілька днів чи тижнів. До підлості змушував страх – треба було «стукати» на випередження, щоб не донесли на тебе. Така процедура вкорінювалася в суспільстві саме з початку 1930-х рр. До цього процесу активно залучали дітей. Їх змушували обмовляти своїх батьків через учителів, які давали школярам завдання писати

твори на теми: «Як мої батьки ставляться до радянської влади», «Як мої батьки саботують вступ до колгоспів» або «Як мої батьки переховують хліб» [41, 12].

Від голоду починалися психічні розлади. Хоча не повсюдно, але досить часто траплялися випадки канібалізму або вбивства своїх дітей («щоб не мучилися»). Мешканців сіл охопили масове отупіння, байдужість, ненависть, страх.

Жорстокими були сусіди-зрадники, які задля власної користі виказували людей, що ховали їжу. Гавриш Марія (1925 р. н., с. Дяківці, Літинський р-н, Вінницька обл.) згадує, що батько подруги доніс на їхню сім'ю. «Ще раз прийшли, арештували тата, дали два роки. Раз хотіли нас з хати викинути, познімали вікна. Нас було восьмеро дітей, ми тоді на печі сиділи голі, бо ж забрали сорочки, одягу... Маму терзали, катували, кричали... Обабіч стояв міліціонер із Літина. Дивився на нас, а потім дав нам по кусочку хліба і потрошки цукру. Він сказав, щоб нас залишили перезимувати. Нас покинули і так більше з хати не виганяли» [26, 245].

Аби привчити дівчат і молодих жінок до «нової культури», їх змушували танцювати в храмах, де тоді часто облаштовували сільські клуби. Для заохочення до роботи жінкам організовували свята, давали їм подарунки – наприклад чоботи. Догляд за дітьми та старими батьками помітно зменшився. Народні приказки свідчать про це досить переконливо («Приїхало ОДПУ, діти сховалися в кропиву» та ін.). Чоловіки ж не бажали, щоб їхні дружини йшли в колгоспи. Однак, коли не було чого їсти, доводилося змиритися. Повертаючись з полів, матері ховали у взуття кілька дрібних картоплин або буряк – так намагалися прогодувати голодних дітей. Вступ до колгоспу іноді був «порятунком від голоду» [26, 245].

Унаслідок Голодомору та колективізації селяни, як люди традиційного суспільства, зникли, натомість з'явилися колгоспники. Деякі з нових соціальних (професійних) прошарків, приміром бухгалтерів, бригадири, зоотехніки, агрономи, трактористи, шофера, будуть поважними серед односельців, але вже на інакшій культурній основі. Соціально-психологічними наслідками Голодомору 1932 та 1933 рр. стануть деформація традицій господарювання, звичаїв, обрядів, девальвація родинних цінностей, що негативно позначиться на морально-етичних засадах поведінки людей та призведе до їхнього збайдужіння, конформізму, пристосування. Щоправда, усе традиційне знищити тоді не вдасться.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що соціальною передумовою Голодомору стало формування прошарку населення, який сприйняв безбожну більшовицьку ідеологію. Це були люди, які зазвичай діяли незалежно від свого колишнього соціального походження, переконань і навіть віросповідання. Серед катів-уповноважених було чимало вихідців як із «союзного» диктатурі селянства, так і «високоосвіченої» інтелігенції. Другою передумовою було створення методами тієї ж таки соціальної інженерії соціальної верстви «колгоспників». Перед загрозою страшного вимирання від штучного позбавлення харчів вони виявилися психологічно травмованими, обмеженими в пересуванні, майже цілком блокованими в межах своїх населених пунктів, зрештою локалізованими в прагненні скаржитися, шукати й знаходити порятунок. Кажучи узагальнено, соціальною передумовою масового вимирання людей була тоталітарність політичної системи, усього підпорядкованого їй суспільства.

Протягом 1930–1932 рр. неухильно збільшувався відсоток конфіскованого державою збіжжя. Селяни недоїдали. Проте цей «результат» ніяк не навів на розум більшовицьких можновладців. Карально-репресивну машину вони не зупинили, хоча між двома вимираннями людей у 1932-м та 1933-м роками був період у кілька місяців, коли смертей стало менше і влада могла критично осмислити наслідки першої хвилі «тиску на селянина». Це дає підстави

відмовитися від «об'єднаної» хронології Голодомору, бо поділ на два етапи створює можливість об'єктивнішого трактування перебігу подій, точніше показувати табір катів.

Більшовицька влада не могла існувати в умовах вільнодумства й самодостатності українських селян. Тому й задумано було знищити цю «непокору» на етнокультурному рівні. Над людьми елементарно знущалися, забираючи не лише збіжжя, а й решту продуктів, які, бувало, нищили на очах у голодуючих. Фізичне та психологічне насилля уповноважених і місцевих активістів стало нормою. Надзвичайна жорстокість нелюдів у шкірянках була викликана або їхнім страхом перед вищою владою, або насолодою від всевладдя, що додатково мотивувалося відсутністю покарання за насильство. Унаслідок такого жадливого експерименту змінилася психологія, причому як катів, так і жертв. На багато поколінь у свідомості селян вкоренилися соціальний страх, політична апатія та громадська пасивність.

Список використаної літератури

1. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Р. Лемкін ; ред. Р. Сербин, упор. О. Стасюк. – К. : Майстерня книги, 2009. – 208 с.
2. Кондрашин В. Голод 1932–1933 гг. в современной российской и зарубежной историографии : взгляд из России / В. Кондрашин // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР. – Москва : РОССПЭН ; ПЦ Б. Ельцина, 2011. – С. 8–56.
3. Кондрашин В. И. В. Сталин и голод 1932–1933 гг. в Украине : проблема ответственности Центра и республиканского руководства / В. Кондрашин // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР. – Москва : РОССПЭН ; ПЦ Б. Ельцина, 2011. – С. 237–256.
4. Кондрашин В. Новые документы из российских архивов о голоде 1932–1933 гг. в СССР / В. Кондрашин // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР. – Москва : РОССПЭН; ПЦ Б. Ельцина, 2011. – С. 57–71.
5. Мерль Ш. Голод 1932–1933 гг. – геноцид украинцев для осуществления политики русификации? / Ш. Мерль // Отечественная история. – 1995. – № 1. – С. 49–61.
6. Вілсон Е. Селяни стають українцями : український модернізм // Українці : несподівана нація / Е. Вілсон. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2004. – С. 219–228.
7. Мейс Дж. Геноцид – найтяжчий злочин проти людства і людяності / Дж. Мейс // Укр. мова та література. – 2006. – № 3–4. – С. 3–6.
8. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933) / Дж. Мейс // Студії з україністики : зб. наук. пр. / За ред. Р. Радишевського. – К., 2004. – Вип. V. – С. 273–292.
9. Мейс Дж. Штучний голод 1933 року в Радянській Україні : що сталося й чому? / Дж. Мейс // Україна молода. – 2007. – 20 лютого (№ 32). – С. 8, 9.
10. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест ; пер. Н. Волошинович, З. Карабіна, В. Новак. – Луцьк : Терен, 2007. – 456 с.
11. Грациози А. Советский голод и украинский голодомор / А. Грациози. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/2007/1/sovetskiy-golod-i-ukrainskiy-golodomor> Дата доступу : 12.11.2017.
12. Кульчицький С. 1933 рік : сталінський терор голодом / С. Кульчицький // Урядовий кур'єр. – 2002. – 8 листопада. – С. 1, 6.
13. Кульчицький С. Причини голоду 1933 року в Україні. По сторінках однієї забутої книги / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2003. – 16 серпня. – С. 20.
14. Кульчицький С. Український Голодомор в контексті політики Кремля початку 1930-х рр. : моногр. / С. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України, 2014. – 208 с.
15. Кульчицький С. Голод 1932–1933 років на Україні як геноцид : мовою документів, очима істориків / С. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 239 с.
16. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 років : механізм сталінського терору / С. Кульчицький.

- [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/4/1.pdf> Дата доступу : 16.09.2017.
17. Голодомор 1932–1933 років в Україні : док. і матер. / Упор. Руслан Пиріг. – К. : Вид. дім «КМА», 2007. – 1128 с.
 18. Марочко В. Голодомор 1932–1933 років в УСРР / В. Марочко. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/Golodomor_1932_1933 Дата доступу : 12.09.2017.
 19. Веселова О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 : Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан ; 2-е вид., доп. – К. ; Нью-Йорк : Вид. М. П. Коць, 2000. – 274 с.
 20. Борисенко В. К. Свіча пам'яті : Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках / В. К. Борисенко ; ред. В. Романюк. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 288 с.
 21. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду : правова оцінка / В. Василенко. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2009. – 48 с.
 22. Папакін Г. В. «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні 1932–1933 рр. / Г. В. Папакін // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2008. – № 4–5. – С. 14–28.
 23. Присяжнюк Ю. Голодомор 1932–1933 рр. і проблема його «кадрового забезпечення» (на матеріалах опублікованих спогадів) / Ю. Присяжнюк // Наукові записки. Серія : Історичні науки : збірник наук. статей – Вип. 22. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С. 156–161.
 24. Капустян А. Украинская историография постсоветского периода : причины голода 1932–1933 гг. / А. Капустян // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР ; науч. ред. В. В. Кондрашин. – Москва : РОССПЭН ; Президентский центр Б. Ельцина, 2011. – С. 72–106.
 25. Конопельцев Г. Голодомор-33 – «спонсор» індустріалізації / Г. Конопельцев // Слобідський край. – 2003. – 3 жовтня. – С. 2.
 26. Гойченко Д. Красный апокалипсис : сквозь раскулачивание и голодомор : мемуары свидетеля / Д. Гойченко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 400 с.
 27. Голодомор. Геноцид українського народу (1932–1933) / Упор. В. Верстюк. – К., 2007. – 25 с.
 28. Гришко В. Замах на життя нації. Зведений текст доповідей, виголошених на відзначенні 50-річчя трагедії України 1933 р. в Рочестері, Нью-Йорк, та в оселі «Київ» (Торонто, Канада) 12 червня та 3 липня 1983 р. – Детройт : Вид. Фундації ім. І. П. Багряного, 1983. – 28 с.
 29. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Київська область. – К., 2008. – 1374 с.
 30. Єременко Л. В. Соціально-економічні і політичні причини голоду 1932–1933 років в Україні / Л. В. Єременко // Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу / Матер. Всеукр. наук. конф. – К. : МАУП, 2003. – С. 151–152.
 31. Голод в Україні : вибр. ст. – Луцьк : ВМА «Терен», 2006. – 164 с.
 32. Данилов В. П. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии / В. П. Данилов, И. Е. Зеленин // Отечественная история. – 2004. – № 5. – С. 97–111.
 33. Марочко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні. Хроніка / В. Марочко. – К. : Вид. дім «КМА», 2008. – 294 с.
 34. Горобець В. Нова соціальна історія / В. Горобець. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/history.exe_sotsialna Дата доступу : 10.10.2017.
 35. Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 18 / Гол. ред. С. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 470 с.
 36. Копелев Л. И сотворил себе кумира / Л. Копелев. – Харків : Права людини, 2010. – 480 с.
 37. Коловрат-Бутенко Ю. А. Голод 1931–1933 рр. у Зміївському районі Харківської області УСРР / Ю. А. Коловрат-Бутенко, В. В. Майстро // Змиевское краеведение. – 2015. – № 1. – С. 20–45.
 38. Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К. : Генеза, 2001. – 399 с.
 39. Стасюк О. Сьогоднішні покоління українців долають генетичний страх, спричинений

голодомором / О. Стасюк. [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://censor.net.ua/resonance/313037/olesya_stasyuk Дата доступу : 10.10.2017.

40. Королько Л. М. Голодомор : причини і наслідки 1932–1933 року / Л. М. Королько. – Сватове : МКП «Слобожанщина», 2007. – 74 с.
41. Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? / Є. Захаров. – Харків : Права людини, 2008. – 48 с.

References

1. Lemkin R. (2009). Soviet genocide in Ukraine (article published in 28 languages). Ed. by R. Serbyn, comp. O. Stasiuk. Kyiv (In Ukr.)
2. Kondrashin V. (2011). The famine of 1932 1933 in modern Russian and foreign historiography: a view from Russia. Modern Russian-Ukrainian historiography of the famine of 1932 1933 in the USSR, 8 56. Moscow (In Russ.)
3. Kondrashin V. (2011). J. V. Stalin and the famine of 1932 1933 in Ukraine: the problem of the responsibility of the Center and the republican leadership. Modern Russian-Ukrainian historiography of the famine of 1932 1933 in the USSR, 237 256. Moscow (In Russ.)
4. Kondrashin V. (2011). New documents from the Russian archives about the famine 1932 1933 in the USSR. Modern Russian-Ukrainian historiography of the famine of 1932 1933 in the USSR, 57 71. Moscow (In Russ.)
5. Merl Sh. (1995). The famine of 1932 1933 – genocide of Ukrainians to implement the policy pf Russification? *Domestic history, 1*, 49 61 (In Russ.)
6. Wilson A. (2004). Peasants are becoming Ukrainians : Ukrainian modernism. The Ukrainians: Unexpected Nation, 219 228. Kyiv (In Ukr.)
7. Mace James (2006). Genocide – the most serious crime against humanity and humaneness. *Ukrainian language and literature, 3 4* (In Ukr.)
8. Mace James (2004). Political causes of the Holodomor in Ukraine (1932 1933). Studios from *Ukrainian studies: digest of scientific works, 5*, 273 292. Edited by R. Radyshevskiy. Kyiv (In Ukr.)
9. Mace James (2007). Artificial famine olf 1933 in Soviet Ukraine: what happened and why? *Young Ukraine, 32*. February 20th, 8, 9 (In Ukr.)
10. Conquest R. (2007). The Harvest of Sorrow : Soviet Collectivization and Terror-Famine. Translated by N. Voloshyn, Z. Karabina, V. Novak. 456. Lutsk (In Ukr.)
11. Graciozi A. Soviet famine and Ukrainian Holodomor [Electronic resource]. Access mode : <http://www.strana-oz.ru/2007/1/sovetskiy-golod-i-ukrainskiy-golodomor> Date of access: 12.11.2017 (In Russ.)
12. Kulchitskyi S. (2002). 1933 : Stalinist famine terror. *Government Courier, 1*, 6. November 8th (In Ukr.)
13. Kulchitskyi S. (2003). Reasons for the 1933 famine in Ukraine. On the pages of one forgotten book. *Mirror of the week, 20*. August 16th (In Ukr.)
14. Kulchitskyi S. (2014). Ukrainian Holodomor in the context of Kremlin policy of the early 1930s: monograph. Institute of History of Ukraine, 208. Kyiv (In Ukr.)
15. Kulchitskyi S. (2008). The famine of 1932 1933 in Ukraine as genocide : in terms of documents, through the eyes of historians. Kyiv, 239 (In Ukr.)
16. Kulchitskyi S. The famine of 1932 1933 : the mechanism of Stalin's terror [Electronic resource]. Access mode : <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/4/1.pdf> Date of access : 16.09.2017 (In Ukr.)
17. (2007). Holodomor of 1932 1933 in Ukraine : documents and materials. Compiler Ruslan Pyrih. Kyiv, 1128 (In Ukr.)
18. Marochko V. Holodomor of 1932 1933 in Ukrainian Socialistic Soviet Republic [Electronic resource]. Access mode: http://resource.history.org.ua/Golodomor_1932_1933 Date of access: 12.09.2017 (In Ukr.)
19. Veselova O. M. (2000). Holodomor in Ukraine, 1921 1923, 1932 1933, 1946 1947 : Crimes against

- the people. Kyiv; New York, 274 (In Ukr.)
20. Borysenko V. K. (2007). Memory candle : Verbal history about the genocide of Ukrainians in 1932 1933. Kyiv, 288 (In Ukr.)
 21. Vasylenko V. (2009). Holodomor of 1932 1933 in Ukraine as a crime of genocide: a legal assessment. Kyiv, 48.
 22. Papakin H. V. (2008). «Blackboards» as an instrument of the Soviet genocide in Ukraine in 1932 1933. *Sumy Historical and Archival journal*, 4 5, 14 28. Sumy (In Ukr.)
 23. Prysiazhniuk Yu. (2015). The Holodomor of 1932 1933 and the problem of his «personnel support» (on materials of published memories). *Scientific notes. Series: Historical Sciences: digest of scientific articles*, 22, 156 161. Kirovohrad (In Ukr.)
 24. Kapustian A. (2011). Ukrainian historiography of the post_soviet period : the causes of the famine of 1932 1933. *Modern Russian-Ukrainian historiography of the famine of 1932 1933 in the USSR*, 72 106. Moscow (In Russ.)
 25. Konopeltsev H. (2003). Holodomor-33 – «sponsor» of industrialization. *Sloboda land*, 2. October 3rd (In Ukr.)
 26. Hoichenko D. (2013). Red apocalypse : through dehiscence and the Holodomor : witnesses' memoirs. Kyiv, 400 (In Russ.)
 27. (2007). Holodomor. Genocide of the Ukrainian people (1932 1933). Compiler V. Verstiuk. Kyiv, 25 (In Ukr.)
 28. Hryshko V. (1983). An attempt on the life of the nation. The consolidated text of the reports delivered on the celebration of the 50th anniversary of the tragedy of Ukraine in 1933 in Rochester, New York and the «Kyiv» residence (Toronto, Canada) on June 12 and July 3, 1983. Detroit, 28 (In Ukr.)
 29. (2008). National book of memory of victims of the Holodomor of 1932 1933 in Ukraine. Kyiv region. Kyiv, 1374 (In Ukr.)
 30. Yeremenko L. (2003). Socio-economic and political causes of the 1932 1933 famine in Ukraine. The Holodomor of 1932 1933 as a huge tragedy of the Ukrainian people. *Materials of All-Ukrainian Conference*, 151 152. Kyiv (In Ukr.)
 31. (2006). Famine in Ukraine: selected articles. Lutsk, 164 (In Ukr.)
 32. Danilov V. (2004). Organized famine. To the 70th anniversary of all-peasant tragedy. V. Danilov, I. Zelenin. *Domestic history*, 5, 97 111 (In Russ.)
 33. Marochko V. (2008). The Holodomor of 1932 1933 in Ukraine. Chronicle. Kyiv, 294 (In Ukr.)
 34. Horobets V. New social history [Electronic resource]. Access mode: http://resource.history.org.ua/history.exe_sotsialna Date of access: 10.10.2017 (In Ukr.)
 35. (2008). Problems of Ukrainian history : facts, assessment, searches : *Interdepartmental digest of scientific works*, 18, 470. Editor in Chief S. Kulchytskyi. Kyiv : Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (In Ukr.)
 36. Kopelev L. (2010). And he made himself an idol. Kharkiv, 480 (In Russ.)
 37. Kolovrat-Butenko Yu. A. (2015). The Famine of 1932 1933 in the Zmiivsky district of the Kharkiv region of the Ukrainian SSR. Yu. A. Kolovrat-Butenko, V. V. Maistro. *Regional studies of Zmiievskoe*, 1, 20 45 (In Ukr.)
 38. (2001). Commanders of Great Famine. Trips by V. Molotov and L. Kahanovich to Ukraine and North Caucasus 1932 1933. Edited by V. Vasyliiev, Yu. Shapoval. Kyiv, 399 (In Ukr.)
 39. Stasiuk O. Today's generations of Ukrainians overcome the genetic fear caused by the Holodomor [Electronic resource] Access mode : https://censor.net.ua/resonance/313037/olesya_stasyuk Date of access : 10.10.2017 (In Ukr.)
 40. Korolko L. M. (2007). Holodomor : causes and consequences of 1932 1933. Svatove, 74 (In Ukr.)
 41. Zakharov Ye. (2008). Is it possible to typify Holodomor of 1932 1933 in Ukraine and Kuban as genocide? Kharkiv, 48 (In Ukr.)

PRYSIAZHNYUK Yurii, Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

KOMIRENKO Oleksandra, student of the educational-scientific institute of Ukrainian Philology and Social Communication, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

VICTIMS AND EXECUTIONERS: SOCIAL HISTORY OF THE HOLODOMOR OF 1932 AND 1933

Abstract. Introduction. *Delusions, which bring grief and suffering, have a profound effect on the course of history. Large-scale poverty was accompanied by people always, but in the twentieth century they first received a broad public response, became the subject of international recognition and justice, formed historical memory. Understand the logic of thinking and actions of the organizers of the Holodomor in the early 1930s will mean finding out the true preconditions, causes, real scales and even recurrences of the memory of the great misfortune that Ukrainian historians call national and universal human beings today, at the end of the 2010s.*

Relevance of research topic is determined, firstly, by the increased interest that persists in society to the events Holodomor-genocide, and secondly, the challenges faced by modern humanities, first of all historic. In formulating the problem, the authors deliberately shift the emphasis on those cognitive aspects that make it possible to trace, assess the social essence of the tragedy as irreparable grief and, at the same time, terrible in its scale and consequences of the crime.

Purpose. *The purpose of the article is an in-depth study of the Holodomor of 1932 and 1933, the anthropological aspect of which the authors and represent with two social strata: the ruling Communist Party nomenclature headed by a leader and deprived of food supplies by the peasantry.*

Methods. *The methodology of reconnaissance is social history. She is aimed to answer the question: what social processes took place in Ukrainian society (village) in the early 1930's.*

Results. *It was clarified that the social premise of the Holodomor was the formation of a stratum of the population who perceived the godless Bolshevik ideology. These were the people who often acted independently of their social backgrounds, former religious and ideological beliefs. Among the executioners, there were many native peasants, as well as «highly educated» intelligentsia. The second prerequisite was the creation of the methods of the same social engineering of the strata of «collective farmers». Before the threat of terrible extinction from artificial food deprivation, they were psychologically intimidated, limited in movement, localized from the support of the authorities and the public.*

Extreme cruelty of officials was caused either by their fear of higher authority, or by sadistic pleasure of the omnipotence of peasants. As a result of a terrible experiment, mentality has changed, with both the executioners and the victims. In the minds of others, social fear, political apathy and social passivity have been entrenched.

Originality. *The authors reviewed the problem of interpreting the chronological boundaries of the Holodomor. Between the two catastrophes of 1932 and 1933 there was a period of several months, when the deaths became less and the authorities could critically understand the consequences of the first wave of «pressure on the peasant». But she did not do it that. The subdivision of catastrophe into two parts creates the opportunity to treat the course of events more objectively as well as to display the camps of executioners with less prejudice.*

Conclusion. *The consequences of the Holodomor of 1932 and 1933 were: mass extinction of people, deformation of traditions of management, customs, rituals, devaluation of family values, which negatively affected moral and ethical principles of behavior, strengthened the instincts of adaptation of people, led to their indifference, conformism and cynicism.*

Key words: *social history, chronology, starvation, Holodomor, victims, executioners, Bolshevism.*

Одержано редакцією 12.09.2019

Прийнято до публікації 30.10.2019